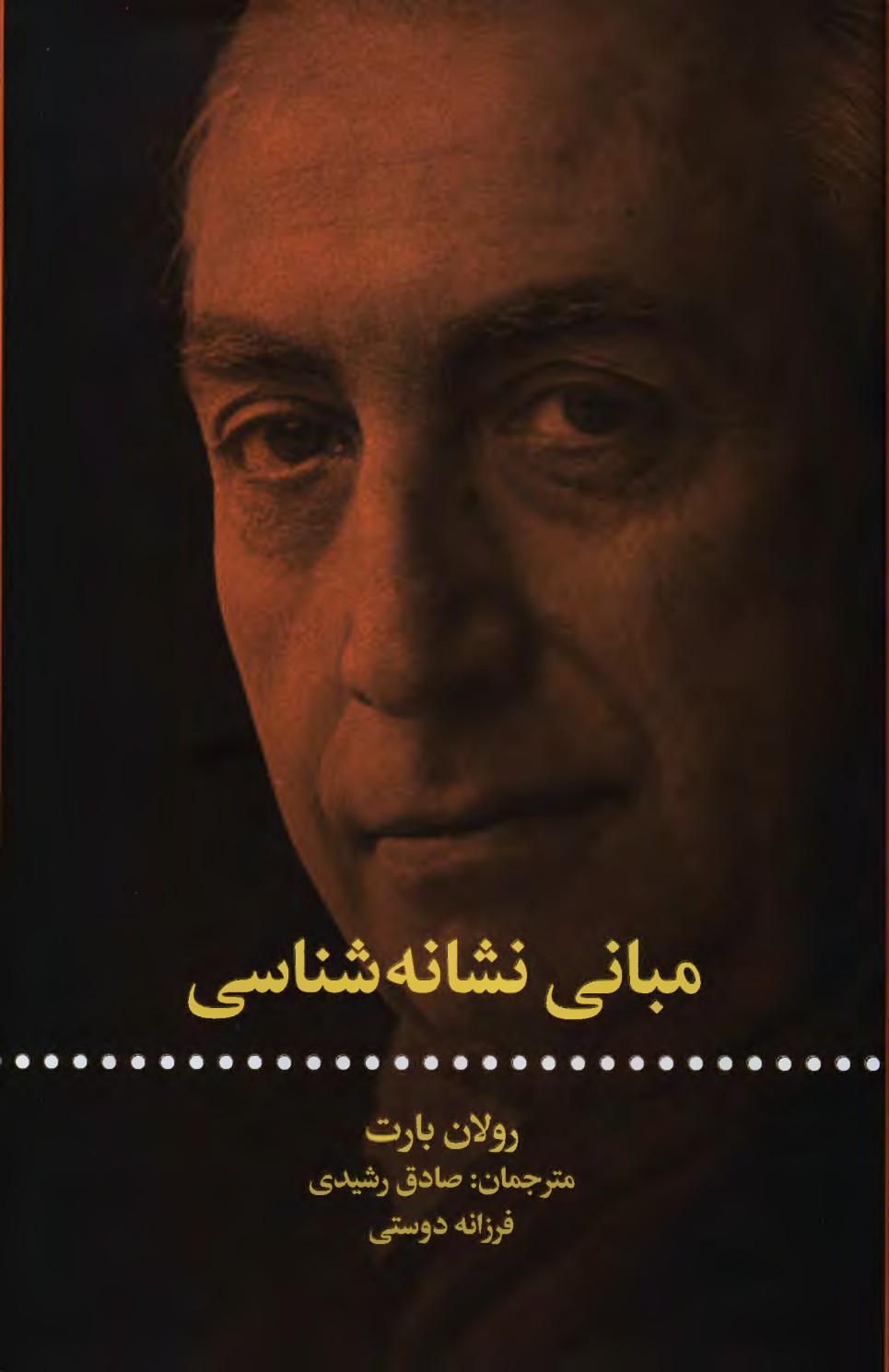

مبانی نشانه‌شناسی

رولان بارت
مترجمان: صادق رشیدی
فرزانه دوستی

الحمد لله

ناشر برگزیده
هفدهمین، بیستمین، بیست و دومین،
بیست و سومین و بیست و چهارمین
نمایشگاه بین المللی کتاب تهران

مبانی نشانه‌شناسی

رولان بارت

مترجمان: صادق رشیدی و فرزانه دوستی

۱۳۹۷

Berthes, Roland

سرشناسه: بارت، رولان، ۱۹۱۵ - ۱۹۸۰ م.

عنوان و نام پدیدآور: مبانی نشانه‌شناسی / رولان بارت؛ مترجمان: صادق رشیدی و فرزانه دوستی.

مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: چهارده، ۹۶ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۳۶-۴۵۹-۱

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: عنوان اصلی: Eléments de Sémiologie, 1967.

یادداشت: کتاب حاضر از متن انگلیسی تحت عنوان "Elements of Semiology, c1967" به فارسی ترجمه شده است. یادداشت: کتاب حاضر نخستین بار با عنوان "عناصر نشانه‌شناسی" با ترجمه مجید محمدی توسط انتشارات الهدی در سال ۱۳۷۰ منتشر شده است.

عنوان دیگر: عناصر نشانه‌شناسی

موضوع: معنی‌شناسی

Semantics

شناسه افزوده: رشیدی، صادق، ۱۳۵۹ - مترجم

شناسه افزوده: دوستی، فرزانه، ۱۳۵۴ -

شناسه افزوده: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

Elmi - Farhangi Publishing Co.

شناسه افزوده: رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۷ ۲۶۹/ب۳۲۵

رده‌بندی دیویی: ۴۰۱/۴۳

شماره کتابشناسی ملی: ۴۷۷۵۲۹۹

مبانی نشانه‌شناسی

نویسنده: رولان بارت

مترجمان: صادق رشیدی و فرزانه دوستی

چاپ نخست: ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

حروفچینی و آماده‌سازی: انتشارات علمی و فرهنگی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر علمی و فرهنگی کتیبه

حق چاپ محفوظ است.

انتشارات
علمی و فرهنگی

اداره مرکزی و مرکز بخش: خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، چهارراه حقانی (جهان کودک)، کوچه

کمان، پلاک ۲۵؛ کدپستی: ۱۵۱۸۷۳۶۳۱۳؛ صندوق پستی: ۹۶۴۷ - ۱۵۸۷۵؛ تلفن اداره مرکزی:

۸۸۶۷۷۵۴۴ - ۷۰؛ فکس: ۸۸۷۷۴۵۷۲؛ تلفن مرکز بخش: ۲۹ - ۸۸۶۶۵۷۲۸؛ تلفکس: ۸۸۶۷۷۵۴۴ - ۴۵

آدرس اینترنتی: www.elmifarhangi.ir info@elmifarhangi.ir

وب‌سایت فروش آنلاین: www.farhangishop.com

فروشگاه مرکزی (پرندۀ آبی): خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، بین بلوار گلشهر و ناهید، کوچه گلغام،

پلاک ۷۲؛ تلفن: ۳ - ۲۲۰۲۴۱۴

فروشگاه یک: خیابان انقلاب، روبه‌روی در اصلی دانشگاه تهران؛ تلفن: ۱۶ - ۶۶۹۶۳۸۱۵ و ۶۶۴۰۰۷۸۶

فروشگاه دو: میدان هفت تیر، خیابان کریمخان زند، بین قائم مقام فراهانی و خردمند، پلاک ۱۳؛

تلفن: ۷ - ۸۸۳۴۳۸۰۶

فروشگاه سه: خیابان کارگر شمالی، روبه‌روی پارک لاله، نبش کوچه ستاره، نمایشگاه و فروشگاه

محصولات فرهنگی سازمان تأمین اجتماعی، پلاک ۱

فهرست مطالب

مقدمه.....نه

۱. زبان (لاتک) و گفتار (پارول).....۱

۱-۱. در زبان‌شناسی.....۱

۱-۱-۱. در سوسور.....۱

۱-۱-۲. زبان (لانگ).....۲

۱-۱-۳. گفتار (پارول).....۳

۱-۱-۴. دیالکتیک زبان و گفتار.....۳

۱-۱-۵. در یلمسلف.....۵

۱-۱-۶. برخی از مسائل.....۷

۱-۱-۷. زبان فردی.....۱۰

۱-۱-۸. ساختارهای دوتایی.....۱۱

۱-۲. چشم‌اندازهای نشانه‌شناختی.....۱۳

۱-۲-۱. زبان، گفتار و علوم اجتماعی.....۱۳

- ۱-۲-۲. نظام پوشاک..... ۱۵
- ۱-۲-۳. نظام خوراک..... ۱۷
- ۱-۲-۴. نظام اتومبیل، نظام اسباب و اثاث..... ۱۸
- ۱-۲-۵. نظام‌های مختلط..... ۱۹
- ۱-۲-۶. مسائل (۱): خاستگاه اصلی نظام‌های دلالتی گوناگون..... ۲۰
- ۱-۲-۷. مسائل (۲): نسبت بین زبان و گفتار در نظام‌های گوناگون .. ۲۲
۲. دال و مدلول..... ۲۵
- ۲-۱. نشانه..... ۲۵
- ۲-۱-۱. طبقه‌بندی نشانه‌ها..... ۲۵
- ۲-۱-۲. نشانه زبان‌شناختی..... ۲۸
- ۲-۱-۳. صورت (فرم) و محتوا..... ۲۹
- ۲-۱-۴. نشانه نشانه‌شناختی..... ۳۱
- ۲-۲. مدلول..... ۳۳
- ۲-۲-۱. ماهیت مدلول..... ۳۳
- ۲-۲-۲. دسته‌بندی مدلول‌های زبان‌شناختی..... ۳۴
- ۲-۲-۳. مدلول‌های نشانه‌شناختی..... ۳۶
- ۲-۳. دال..... ۳۷
- ۲-۳-۱. ماهیت دال..... ۳۷
- ۲-۳-۲. دسته‌بندی دال‌ها..... ۳۸
- ۲-۴. دلالت..... ۳۸
- ۲-۴-۱. همبستگی دلالت‌مند..... ۳۸
- ۲-۴-۲. اختیاری و انگیزی در زبان‌شناسی..... ۴۰

۴۲	۲-۴-۳. اختیاری و انگیزشی در نشانه‌شناسی
۴۵	۲-۵. ارزش
۴۵	۲-۵-۱. ارزش در زبان‌شناسی
۴۷	۲-۵-۲. مفصل‌بندی
۴۹	۳. هم‌نشین و نظام
۴۹	۳-۱. دو محور زبان
۴۹	۳-۱-۱. روابط هم‌نشینی و متداعی
۵۱	۳-۱-۲. استعاره و مجاز در یاکوبسن
۵۲	۳-۱-۳. چشم‌اندازهای نشانه‌شناختی
۵۳	۳-۲. هم‌نشین
۵۳	۳-۲-۱. هم‌نشین و گفتار
۵۵	۳-۲-۲. انفصال (ناپیوستگی)
۵۶	۳-۲-۳. آزمون جانشین‌سازی
۵۸	۳-۲-۴. واحدهای هم‌نشینی
۶۰	۳-۲-۵. قیود ترکیبی
۶۲	۳-۲-۶. هویت و فاصله واحدهای هم‌نشینی
۶۳	۳-۳. نظام
۶۳	۳-۳-۱. تشابه و عدم تشابه، تفاوت
۶۶	۳-۳-۲. تقابل‌ها
۶۷	۳-۳-۳. دسته‌بندی تقابل‌ها
۷۲	۳-۳-۴. تقابل‌های نشانه‌شناختی
۷۳	۳-۳-۵. دوگانه‌گرایی

۳-۳-۶. طبیعی سازی ۷۶

۳-۳-۷. سرپیچی: نظام هم‌نشینی ۷۹

۴. دلالت صریح و دلالت ضمنی ۸۳

۴-۱. نظام‌های نامیزان یا نامنطبق ۸۳

۴-۲. دلالت ضمنی ۸۵

۴-۳. فرازبان ۸۶

۴-۴. دلالت ضمنی و فرازبان ۸۷

نتیجه‌گیری: پژوهش نشانه‌شناختی ۸۹

مآخذ ۹۳

مقدمه

در دورهٔ زبان‌شناسی عمومی^۱ (چاپ نخست: ۱۹۱۶)، سوسور وجود دانش عمومی نشانه‌ها یا نشانه‌شناسی^۲ را بدیهی شمرده بود، که زبان‌شناسی نیز تنها بخشی از آن است. بر این اساس، هدف نشانه‌شناسی بررسی هر نظام نشانه‌ای فارغ از محدودیت‌ها و ماهیت آن است: تصاویر، ژست‌ها، اصوات موسیقی، اشیاء و همهٔ وابستگی‌های پیچیده‌شان که محتوای یک آیین، محفل، یا سرگرمی همگانی را تشکیل می‌دهند. هر کدام این مجموعه‌ها اگرچه [نظام‌های] زبانی نیستند، اما دست‌کم دلالت‌مند هستند. امروزه شکی نیست که به سبب توسعهٔ ارتباطات گروهی، حوزهٔ گستردهٔ معنا به رسانه وابستگی ویژه‌ای پیدا کرده، درست همان‌طور که موفقیت رشته‌هایی مثل زبان‌شناسی، نظریهٔ اطلاعات، منطق صوری، و مردم‌شناسی ساخت‌گرا موجب شده است ابزارهای تازه‌ای در اختیار تحلیل معناشناختی قرار بگیرد. در حال حاضر، نوعی تقاضا برای نشانه‌شناسی وجود دارد، اما نه از جانب چند پژوهشگر با گرایش‌های گذرا، بلکه نیازی است برآمده از خودِ تاریخ جهان مدرن.

1. *Cours de linguistique générale*

2. *semiology*

واقعیت این است که اگرچه ایده‌های سوسور بسیار وسیع بوده‌اند، اما نشانه‌شناسی همچنان دانشی نوپاست. دلیلش خیلی ساده است. سوسور، که عمده نشانه‌شناسان در این حوزه به او اقتدا می‌کنند، فکر می‌کرد زبان‌شناسی تنها بخشی از دانش نشانه‌ها را تشکیل می‌دهد. اما حالا قریب به یقین باید گفت که در زندگی اجتماعی امروز، نظام‌های نشانه‌ای دامنه‌داری وجود دارند که خارج از حیطه زبان انسان‌اند. تا اینجا دل مشغولی نشانه‌شناسی، رمزگان‌های نه‌چندان فایده‌مند، مثل رمزگان بزرگراه^۱، بوده است. در حال حاضر، اگر ما به سمت نظام‌هایی برویم که دلالت جامعه‌شناختی آن‌ها خیلی سطحی است، دوباره با زبان مواجه می‌شویم. درست است که اشیاء، تصاویر، و الگوهای رفتاری دلالت‌مند هستند، و دلالت‌مندی آن‌ها در سطحی کلان مطرح است، اما هرگز مستقل نبوده‌اند؛ بلکه هر نظام نشانه‌شناختی به نوعی با زبان آمیخته است. مثلاً جایی که با محتوای تصویری مواجهیم، معنا با پیام زبان‌شناختی تصدیق می‌شود (که معمولاً در سینما، تبلیغات، کمیک استریپ، عکاسی مطبوعاتی، و... اتفاق می‌افتد) و بنابراین، دست کم بخشی از پیام آیکونیک از منظر روابط ساختاری، یا حشو می‌شود یا در نظام زبانی مستحیل می‌شود.^۲ در مورد مجموعه اشیاء (پوشاک و خوراک) هم تا زمانی می‌توان آن‌ها را نظام برشمرد که از ساحت زبان عبور کرده باشند؛ زبانی که دال‌ها را (از میان فهرست نام‌ها^۳) برگزیند و به مدلول‌ها (بر اساس کارکرد یا علت) نامی عطا کند: به رغم توسعه بازنمودهای تصویری، اکنون ما حتی بیش از پیش به یک تمدن وابسته

۱. Highway Code: منظور، مجموعه نشانه‌های دیداری - نوشتاری تابلوها و علائم راهنمایی و رانندگی است. - م.

۲. در سینما، تابلوهای تبلیغاتی، کمیک استریپ و مثال‌های دیگری که بارت آورده است، نشانه‌های محض تصویری (یا آیکونیک) معمولاً با جملات، روایت‌ها، نقل‌قول‌ها یا ساختارهای زبانی همراه‌اند که بخشی از بار انتقال معنا را بر دوش می‌کشند. - م.

به نوشتار دچاریم. و سرانجام آنکه در یک نظام تصویری، و ابژه‌هایی که مدلول‌های مستقل از زبان داشته باشند، هرچه بیشتر ناممکن می‌شود. برای درک دلالت‌های محتوا، ناچار از فردی کردن زبان هستیم: هیچ معنایی که تعیین‌یافته^۱ نباشد امکان وجود ندارد و جهان مدلول‌ها چیزی جدا از جهان زبان نیست.

پس در بدو برخورد با محتوای غیرزبانی، نشانه‌شناسی دیر یا زود در مسیر خود ناچار به یافتن یک زبان (به مفهوم عام کلمه) است که هم نقش الگو را ایفا کند، و هم اجزای سازنده، تقویتی^۲، یا مدلول آن را فراهم کند. حتی در این حالت هم، چنین زبانی دقیقاً زبان زبان‌شناس نیست: زبانی ثانویه است که واحدهای آن دیگر واج^۳ و تک‌واج^۴ نیستند، بلکه پاره‌های بزرگ‌تری از گفتمان‌اند که بر اشیاء یا بخش‌هایی که معنی‌شان شالودهٔ زبان را می‌سازد و در عین حال مستقل از آن وجود ندارد، دلالت می‌کنند. بنابراین، شاید غایت نشانه‌شناسی آن است که در علم فرازبان‌شناسی^۵، که مواد تشکیل‌دهنده‌اش اسطوره، روایت، و نشریات‌اند، یا از سوی دیگر همهٔ چیزهایی که شفاهی، تمدن ما را ساخته‌اند (در جراید، آگهی‌ها، مصاحبه‌ها، مکالمات، یا شاید حتی زبان درونی^۶ که قانون تخیل بر آن حکم می‌راند) ادغام شود. حالا باید با امکان وارونگی ادعای سوسور روبه‌رو شویم: زبان‌شناسی بخشی از دانش عمومی نشانه‌ها نیست، حتی بخش ممتاز آن هم نیست، بلکه نشانه‌شناسی است که بخشی از زبان‌شناسی را تشکیل می‌دهد. دقیق‌تر بگوییم، آن بخشی است که واحدهای بزرگ دلالت‌مند گفتمان را در بر می‌گیرد. با این وارونگی، جا دارد به نقش مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی، روان‌کاوی، و سبک‌شناسی در وحدت بخشی به مفهوم دلالت در تحقیق حاضر اشاره کنیم.

1. designated

2. relay

3. phoneme

4. moneme

5. trans-linguistics

6. inner language

شکی نیست که نشانه‌شناسی یک روز باید شخصیت خود را عوض کند، اما قبل از آنکه شکل معینی به خود بگیرد، ابتدا باید از پس آزمون خودش بر آید، ممکن‌ها و غیر ممکن‌های خود را بشناسد، و این تنها در صورت کندوکاوهای مقدماتی، عملی است. پیش از هر چیز، باید اذعان کنم که چنین کندوکاوی هم نابجاست و هم شتابزده. نابجاست، چون دانش نشانه‌شناسی در حال حاضر تنها رونوشتی از دانش زبان‌شناسی است؛ شتابزده است، چون این دانش را باید بی‌درنگ، لااقل در پروژه‌ای که با اشیاء غیرزبانی سروکار دارد، به کار بست.

هدف از «عناصر» ارائه‌شده در اینجا، استخراج مفاهیم تحلیلی^۱ از بدنه زبان‌شناسی است؛ مفاهیمی کلی که بر فرض اولیه، برای شروع پژوهشی نشانه‌شناختی کفایت می‌کنند. این عناصر گردآورده قرار نیست در مسیر پژوهش دست‌نخورده باقی بمانند؛ نشانه‌شناسی هم ملزم نیست همواره از الگوی زبان‌شناختی دقیقی پیروی کند.^۲ ما فقط مجموع اصطلاحاتی را پیشنهاد و شرح می‌دهیم، با این امید که فتح بابی (هرچند گذرا) بر مطالعه حجم انبوه و ناهمجنس داده‌های معنادار باشد. در واقع، آنچه ادعای انجامش را داریم دستیابی به اصل دسته‌بندی پرسش‌هاست. در نتیجه، عناصر نشانه‌شناسی تحت چهار عنوان کلی وام‌گرفته از زبان‌شناسی ساخت‌گرا دسته‌بندی می‌شوند: ۱. زبان و گفتار، ۲. مدلول و دال، ۳. همنشین و نظام، و ۴. دلالت صریح و دلالت ضمنی.

خواهید دید که همه این عناوین، صورت‌بندی دوگانه دارند تا خواننده دریابد که در تفکر ساخت‌گرا، دسته‌بندی دوتایی مفاهیم

۱. «مفهوم مسلماً یک چیز نیست و منحصر به ذهنیت مفهوم هم نیست. مفهوم ابزار است و تاریخ است؛ یعنی بسته‌ای از امکان‌ها و موانعی که در جهان زیسته دخالت دارند» (G. G. Granger, *Méthodologie économique*, p. 23).

۲. خطری که لوی استراوس هم بر آن تأکید داشته است:

Lévi-Strauss, *Antropologies Structurale*, p. 58. *Structural Anthropology*, tr. by Claire Jacobson and Brooke Grundfest Schoepf, pp. 47-48.

آن‌چنان رایج است^۱ که گویی فرازبانِ زبان‌شناس مانند آینه‌ای ساختارِ دوگانه‌نظام توصیفی خود را بازتولید می‌کند. همان‌طور که به فراخورِ متن اشاره خواهیم کرد، بررسی دلایل ترجیح دسته‌بندی‌های دوگانه در گفتمان علوم اجتماعی معاصر بسیار آموزنده است. رده‌بندی این علوم، در صورت شناخت مناسب، بی‌شک روشنگرِ نکات بسیاری در حوزهٔ تخیل روشنفکری زمانهٔ ماست.

۱. این ویژگی (با شبهاتی) مورد توجه کوهن هم بوده است:

M. Cohen, "Linguistique modern et idéalisme", in *Recherches internationals*, May 1958, no. 7.